

1. kép
A kolligátumkötet a restaurálás előtt

FA LILI ESZTER

*Egy genfi antikva restaurálása
a Pápai Református Gyűjtemények
könyvtárából*

(*Theodorus Beza: Ad acta colloquii Montisbelgardensis, 1588.*)

1. KÖZLEMÉNY

AORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR emelt szintű könyv- és papírrestaurátor tanfolyamának hallgatójaként záró vizsgamunkának választott műtárgy egy XVI. század végén nyomtatott, eredeti bőrkötésében, rossz általános állapotban levő genfi antikva. A könyv kötése ún. német reneszánsz típusú; sárgásfehér színű timsós cserzésű disznóbőrből készült, vaknyomással díszített, a táblái összekasírozott merített papírlapokból állnak, a metszések vörösre festettek. A tulajdonos kérése a Magyarországon ritka kötet teljes restaurálása, a sérült kötés helyreállítása, a kimozdult lapok rögzítése, a penészes lapszélek megerősítése, kiegészítése, az eredeti kötéselemek és kötéstechika lehető legteljesebb megőrzése volt, célja a könyv használhatóvá tétele, megőrzése az utókor számára.

A RESTAURÁLT TÁRGY TÖRTÉNETI,
KÖNYVKÖTÉSMŰVÉSZET- ÉS KULTÚRTÖRTÉNETI
HÁTTÉRÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A XVI. század első felében jelentkező egyházi reformmozgalom elindítója *Luther Márton* volt, jelentős képviselői *Zwingli Ulrich*, *Kálvin János*, *Béza Theodor*. A gyorsan terjedő és nagy tömegeket megmozgató reformáció hatott a nyomdászatra is, amely a reformáció tanait népszerűsítette és terjesztette

korábban nem tapasztalt mértékben és gyorsasággal. Így vált az *Aldus Manutius* által kialakított kisméretű könyv tömegkiadvánnyá. Megszaporodtak a magas példányszámú, nemzeti nyelvű kiadványok, amelyek közt jelentős helyet foglaltak el a népkönyvek, a világi irodalmi termékek is.¹

Theodorus Beza (1519–1605) író, fordító, jogász, pedagógus és teológus. Támogatta Kálvin Jánost, később pedig követte a genfi központú protestáns reformáció vezetőjeként. A vallási türelmetlenség címén időnként ellene felhozott vádak ellenére Bézát mind teológusként, mind vezetőként nemcsak Kálvin utódjának, hanem a kálvinizmus Európában való meghonosításában vele egyenrangúnak tekintik.² Könyvtörténeti érdekességként: ismeretes, hogy Béza 1581-ben a cambridge-i egyetemnek ajándékozta saját könyvtárából a ma Béza-kódexként ismert V–VI. századi, görög és latin kétnyelvű kéziratot. A kézirat az Evangéliumok és az Apostolok cselekedeteinek szövegét tartalmazza, kiegészítve Béza kálvinista magyarázataival.³

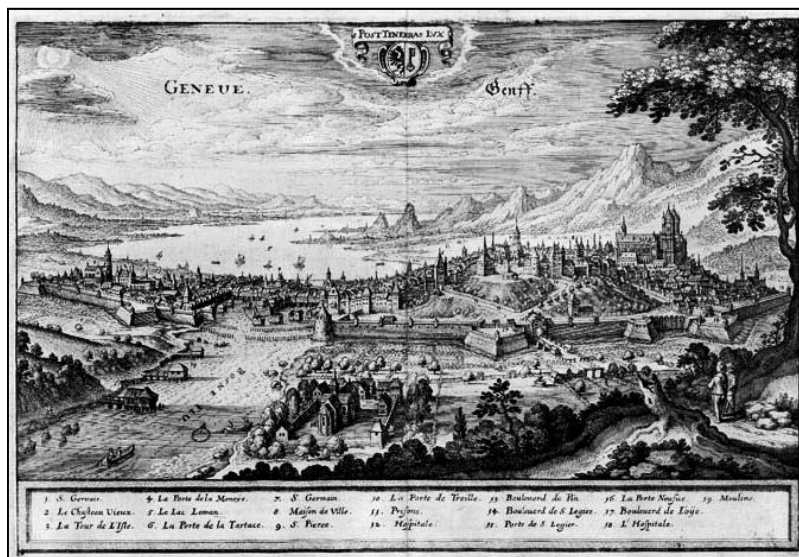
¹ A humanista nyomdászok művészi színvonalú kiadványai, a latin és görög nyelvű könyvek, általában alacsony példányszámban jelentek meg. Meglehetősen szűk olvasói kör, a latinul és görögül tudó tudósok, értelmiségiek számára készültek. Velük szemben a széles tömegeket megnyerni, mozgósítani kívánó reformációs kiadványok, mint nemzeti nyelvű művek korábban elképzelhetetlen magas példányszámot értek el. Elsősorban Luther német nyelvű bibliája jelent meg nagy példányszámban és számos kiadásban, de a különböző bibliai részek és Luther más munkái is. Az „An den christlichen Adel deutscher Nation” című röpirata pl. 1520-ban 4000 példányban, és összesen 15 kiadást ért meg; a „Sermon von Ablass und Gnade” pedig 1518 és 1520 között, 2 év alatt 22 kiadásban látott napvilágot. Melchior Lotter pl. 3 hónap alatt 5000 példányt el tudott adni Luther német bibliafordításából. Hans Lufft pedig néhány évtizedes munkássága idején kb. 100 ezer példányt. Luther egyes művei 1520-ig összesen 2000 kiadást értek meg, Újtestamentum-fordítása pedig 1522 és 1534 közt 85 kiadást. Ezek voltak a szabályos, törvényes kiadások, hozzájuk veendő még a törvénytelen, engedély nélküli utánnyomások, kalózkidadások, amelyek miatt Luther sokat panaszkodott és elítélte őket. Mindez azonban mutatja a nagy nyomdai termelési lehetőségeket és a nyomtatványok iránti nagy érdeklődést, vásárlói készséget is. Vö. FÜLÖP: <http://mek.niif.hu/01600/01625/01625.htm>

² A reformáció Kálvin Jánosról (1509–1564) elnevezett s főként a feltörekvő polgárság gazdasági és polgári törekvéseit kifejező irányzata. A tanai miatt Franciaországban üldözött Kálvin 1541-ben Genfben telepedett le, és bevezette egyházi rendszerét, mely köztársasági alapelveken épült fel, választott tisztségviselői voltak. Kálvin felújította az antik zsarnokölési elméletet: kimondta, hogy a népet elnyomó zsarnok eltávolítása vagy megölése nem bűn. A kálvinizmus fontos szerepet játszott az első polgári forradalmakban, Németalföldön és Angliában. <http://www.kislexikon.hu/kalvinizmus.html>

³ Az Újszövetség fennmaradt ókori (IV–IX. század) kéziratának jelenleg ismert száma 5686, valamint több mint 19000 korai fordítás létezik. A fontosabb kódexek között tartják számon a Béza-kódexet is. http://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Bezae

A restaurált könyv, az *Ad acta colloquii Montisbelgardensis* című műve dogmatikai válaszok gyűjteménye az 1585-ös mömpelgardi (ma Montbéliard⁴) vallási vitán elhangzottakra, ahol Béza heves eszmei harcot vívott lutheránus teológusokkal az ubiuitási⁵ tan felett.

GENF ÉS A HUGENOTTA⁶ NYOMDÁSZ, JEAN (I.) LE PREUX

2. kép

Genf látképe, M. Merian metszete, 1600 körül

⁴ Ma: Montbéliard, Franciaország. Történelmi elnevezései: Beliardi, Bilgardis, Biligardis, Piligardae, Pelicardis, Bellicardus, Biligardus, Belligardus mons, Monspelgardum, Montbéliard (Mömpelgard).

⁵ *ubiquitas* (latin): mindenütt jelenlőség, e szóval fejezi ki Luther azon általa felállított és az egész evangélikus egyház által elfogadott és vallott hittani nézetet, hogy Krisztus mind isteni mind emberi természeténél fogva mindenütt jelenlévő, és így méltán mondható, hogy teste és vére jelen van az úrvacsorai kenyérben és borban. Az úgynevezett abszolút ubiuitástól megkülönböztetik a hipotetikus ubiuitást, vagy multipraesentia-t, melynek értelmében Krisztusnak megvan az a tulajdonsága, hogy a térben mindenütt jelen lehet, sőt egyszerre több helyen is. <http://www.kislexikon.hu/ubiquitas.html>

⁶ Ez a szó eredetileg gúnynév volt egy népies francia kísértetalakról, a „Hugó király”-ról ragadt a protestánsokra, akik titkos összejöveteleiket éjfélkor, a kísértetek óráiban tartották. Körülbelül annyi tehát, mint „Hugó király embere”. Később ezt a nevet a francia köztudatban összekeverték az „Eignot” (Eidgenossen) névvel. Így hívták ugyanis Genfben, még Kálvin odamenetele előtt a reformációhoz húzó pártot. RÉVÉSZ, 1995.

„Öt világrész van, és van egy Genf.”⁷ Genf a világ legrégebb városai közé sorolható, és különleges helyet foglal el az egyetemes nyomdatörténetben is. 1440-től Genf szinte első helyen áll Európában a nemzetközi kereskedelem terén. A tíz napig tartó nagyvásárok rendkívüli vonzóerőt jelentettek, és a helyi gazdasági életre is nagy hatást gyakoroltak. Nem véletlen, hogy az első genfi nyomda négy kiadványa az 1478-as esztendő négy nagy vásárának idejére esett. Az ősnymtatvány-korból hét nyomdász neve ismert.⁸

Genf városa már Kálvin János fellépése előtt a reformációhoz csatlakozott, részben ezzel kívánta még teljesebbé tenni a savoyai hercegi házzal és a genfi püspökséggel szemben kivívott politikai függetlenségét.

Kálvin 1541-től a genfi városi tanács felkérésére a város egyházi életének vezetője lett. Felállították a konzisztóriumot (egyháztanács) felerészben egyházi, felerészben világi tagokból. Ez gyakorolta az egyházi hatalmat, és közvetlen befolyása volt a város világi igazgatására is. Kálvin betiltotta a hivalkodó, fényűző életmódot, a táncmulatságokat, a szerencsejátékokat, bezáratta a színházakat és a kocsmákat. Még az öltözködés és az étkezés szabályait is meghatározta. Ugyanakkor Kálvin kezdeményezésére 1559-ben megnyitották a genfi Akadémiát, amely tevékenyen hozzájárult a kálvinista teológia tanításához. Genf az irodalmi élet központja lett, ahol egyszerre 30 könyvnyomda működött.⁹ Amíg Genf a „protestáns Róma” lesz, addig a szomszédos Francia Birodalomban már kétszáz éve üldözik a protestánsok elveihez közel álló valdenseket, és a XVI. század elejétől a hugenottákat is.¹⁰

⁷ Talleryand-nak, Bonaparte külügyminiszterének tulajdonítják ezt a mondást. LŐKKÖS, 2000.

⁸ Belot, Jean (1491–1518); Croquet, Jean (1491–1518); Crouse, Louis (1479–1513); Du Jardin, Simon (1479–1480); Stalle, Jean de (1478–1493); Steinschaber, Adam (1478–1480); Wirzburg, Henri (1484–1504). LŐKKÖS, 2000.

⁹ A protestáns „képtagadás” miatt az „ikonofób” városban 1565–1605 alatt megjelent mintegy 2300 kiadvány közül mindössze 80 illusztrált, ezek főképp természettudományos művek, valamint 40 körüli azon kiadványok száma, amelyekben maximum 5 illusztráció van. Az ornamentikák és emblémák, nyomdászjelvények szerepe ezzel párhuzamosan lett fontosabb. <http://www.1001geneve.net/topic/index.html>

¹⁰ II. Ferenc uralkodása alatt (1559–1560) szigorú rendeleteket hoztak a hugenották ellen. Eszerint amelyik házban református vallási összejöveteleket tartanak, az lerombolandó, az összejövetelen résztvevők halállal büntetendők. Az ezt követő összeesküvés és a kegyetlen megtorlás következtében több egymást követő vallásháború tört ki 1562–1570 között. Végül a hugenották majdnem teljes vallásszabadságot kaptak. Hogy az örökös belháborúknak véget vessenek, és a békét megszilárdítsák, a hugenották vezérének, Navarrai Henriknek eljegyezték a király nővérét. A lakodalmi ünnepség hatodik éjjelén, Szent Bertalan-napra virradóra 1572. augusztus 23–24-én váratlanul megkezdődött Párizsban, majd egész Franciaországban a hugenották lemészárlása. Mintegy két évtizeden át újabb sorozatos vallásháborúk dúltak az országot, melyet az 1598-as nantes-i ediktum zárt le. A XVII–XVIII. század eleje, XIII. és XIV. Lajos

A Le Preux család az *Estienne* és *Du Puy* nyomdászcsaládokkal kapcsolatban álló párizsi nyomdászcsalád, az édesapa, *Poncet le Preux* (Párizs, 1481–1559) felekezeti hovatartozásáról nem találtam adatot, mindenesetre két fia, Jean és Francois már reformáltak, és ez gyökeresen megváltoztatta a további sorsukat.

Francois le Preux (1546–1614) Párizsban kapott humanista neveltetést és könyvkereskedőként dolgozott. 1565-ben protestáns felfogása miatt letartóztatták, majd vagyona elkobzása után 1566-ban száműzetésbe kényszerítették. Ekkor ment bátyja, *Jean (I.) le Preux* után Genfbe. Könyvkiadói tevékenysége jelentős, csak a XVI. században százra tehető a kiadott könyvek száma. Nyomdászjelmében földmérő nő látható.

3. kép: *Francois le Preux* nyomdászjelménye

4. kép: *Jean (I.) le Preux* berni nyomdászjelménye

uralkodása alatt a nantes-i ediktumot eltörölve újra üldözték a protestánsokat, erőszakos hittérítés zajlott, illetve száműztek mintegy 300–400 ezer főt, ezzel Franciaország területén gyakorlatilag felszámolták a protestantizmust. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Reformacio>

A restaurált kötet nyomdása, *Jean (I.) le Preux*. (1532–1609) Párizsban született és kezdetben könyvkereskedőként működött ott 1561 és 1563 között. Humanista neveltetést kapott, és miután vallási alapon 1563-ban letartóztaták, elmenekült Genfbe. Ott *Nicolas Barbier* könyvkereskedőnél kezdett dolgozni és később elvette Barbier özvegyének első házasságából született lányát, *Jean Le Molniert*, majd az örökösöktől megvásárolta a műhely egy részét. 1567-től, bár Genfben marad, együttműködik a párizsi *Jean Petit*-vel. Több közös mű jelenik meg Petit neve alatt. Le Preux a híres genfi nyomdással, *Eustache Vignon*-nal¹¹ is dolgozott együtt.¹²

Bár több városban is működnek öccsével, François-val, többször költöznek, de a genfi piacon folyamatosan jelen vannak. Lausanne-i és morges-i működésük alatt, nyomdászként megkapják Bern városától az igen megtisztelő díszpolgári címet. 1585-től *Jean (I.) le Preux*-t újra Genfben találjuk, amikor testvéréhez hasonlóan ő is megkapta a polgárjogot. Két fia született, akik továbbvitték a nyomdászmesterséget: *Jean (II.) le Preux*, aki Bern városának hivatalos nyomdása volt 1600 és 1614 között, valamint *Esaie*, aki Genfben működött feltételezhetően 1617-ig. Jean (I.) le Preux nyomdáját csak a XVI. századi működése alatt több mint kétszáz mű hagyta el, főképp vallási művek és humanista kiadványok, klasszikusok. Nyomdászjelvényében a lausanne-i és morges-i kiadványokban főképp a Bern város címerében¹³ látható medvét találjuk.

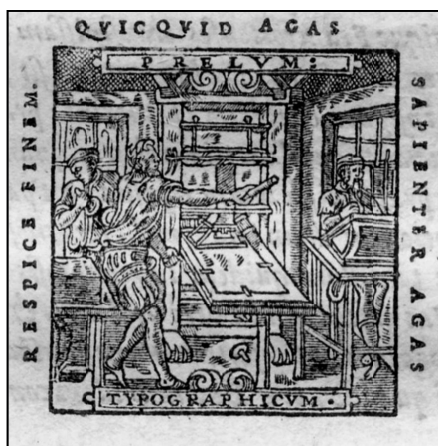
Genfi működése alatt a nyomdászműhely belsőt ábrázoló fametszetet találjuk, körbefutó felirattal.

¹¹ Érdekességképpen, hogy a szájak hogyan futnak össze Genfben: Vignon egyik lányának, a hathónapos korában elhunyt Madeleine-nek Theodore Beza volt a keresztapja. 1566-tól öccsével, François-val dolgoznak Genfben, majd 1571-től Lausanne-ban, később Morges-ban. <http://www.unil.ch/bcu/>

¹² Összefoglalva: Párizs, 1561–1563, könyvkereskedő; Genf, 1563–1572, nyomdász; Lausanne, 1569–1579, nyomdász; Morges, 1580–1585, nyomdász; Genf, 1585–1609, nyomdász.

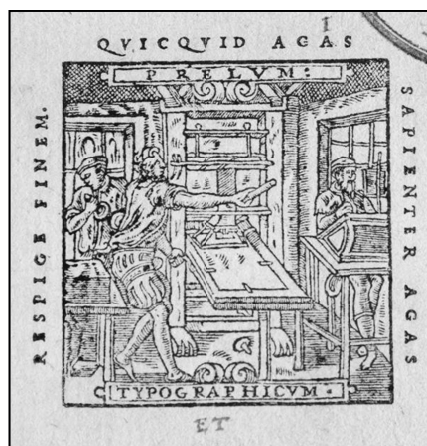
¹³ Bern város mai címere:

5. kép

Jean le Preux genfi nyomdászjelvénye a restaurált kolligátum második címlapján

6. kép

Jean le Preux genfi nyomdászjelvénye a restaurált kolligátum első címlapján

A restaurált kötet olvasója valószínűleg nem ismerte az eredeti idézetet és a nyelvtanilag helyesebbnek tartott formára javította át.¹⁴ Nagyon szép mesterségbeli genealógia, hogy Jean (I.) le Preux a felirat szövegét édesapja, Poncet le Preux nyomdászjelvényéből örökíti. A körbefutó felirat:

„QUICQUID AGAS / SAPIENTER AGAS / RESPICE FINEM”

Vagyis: *Bármit is cselekedjél, okosan tedd és légy tekintettel a kimenetére.* Ez eredetileg *Æsopus* 45. fabulájából való mondat.¹⁵

¹⁴ Az *agas* coniunctivus, *tennél* értelemben fordítandó (coniunctivus potencialis), az *agis*, pedig *teszel* értelemben, mert indicativus. Grigely Csaba szíves közlése.

¹⁵ Gualterus Anglicus (1175 körül működő anglo-normann költő, régebben hívták Anonymus Neveletinek is) fordította görögből:

Accipitrem milui pulsurum bella columbae
Accipiunt regem. Rex magis hoste nocet.
Incipiunt de rege queri, quod sanius esset
Milui bella pati, quam sine Marte mori.

Si quid agas, prudenter agas et respice finem.

Ferre minora volo, ne graviora feram.

Magyarul: „A galambok a sólymot megválasztották királynak, hogy elűzze harccal a kányát. A király még inkább ellenségesen ártott (nekik). Elkezdték a királyra panaszkodni, hogy üdvösebb volt a kányától elszenvedni a háborúskodást, mint harc nélkül meghalni. Ha valamit teszel, okosan tedd, és légy tekintettel a kimenetére. Akarom elviselni a kisebbet, nehogy elszenvedjem a súlyosabbat.” Grigely Csaba szíves közlése.

A nyomdászmuhely ábrázolás feltehetően *Jodocus Badius* párizsi ősnyomdásztól eredeztethető. A jobb oldali figura a betűszekrényből szedi ki a betűket, a baloldali lószőrrel töltött bőrlabdákkal festékezi be a szedőráját, a középső pedig nyomtat.

7. kép
Poncet le Preux nyomdászjelvénye

8. kép
Jodocus Badius nyomdászjelvénye

A NÉMET RENESZÁNSZ KÖTÉSEK JELLEMZŐI

A reneszánsz kötések már lényegesen eltérnek a gótikus kötésektől. A könyvek kézműipari előállítását követően nő a példányszám, már az ősnyomtatvány-korban elterjednek a kisméretű, gyakran kasírozott papírtáblás könyvek. Kötésükhöz disznó- és marhabőr mellett finomabb bőrt is kezdenek használni. A kötés díszítésére fordítható idő is egyre fogy, ezért a gótikus egyesbélyegzők helyett elkezdik használni a görgetőket és lemezbélyegzőket. A vaknyomásos technika mellett megismerkednek a keleti könyvkötő művészetből megismert aranyozással is. A reneszánsz könyvtáblák részletei, sarok- és középdíszei nagyrészt centrális elrendezésűek, a részletek harmonikus egészzé kapcsolódnak össze.¹⁶ A német reneszánsz kötés (nevezik még német stílusú görgetős kötésnek is) legszembetűnőbb jellegzetességei a vaknyomásos

¹⁶ A reneszánsz művészetben esztétikai kritérium lett a harmónia, a szimmetria és a tér centrális felfogása. ROZSONDAI, 2004.

görgetők, illetve a táblák középmezőiben látható lemezbélyegzős díszítés. A kötésbőrhez általában fehér, timsós cserzésű disznóbőröket használtak. Előfordul finomabb kecske- és borjúbőr is, bár ezeket általában színezik, és inkább Itáliában fordulnak elő.¹⁷ A vaknyomással díszített könyvtáblák díszítése lehet azonos és eltérő is. Eltérés csak a középmezőbe nyomott lemezpár mintájában lehet. Ha az elő- és háttáblán látható lemezek nem azonosak, más ábrázolás van rajtuk, akkor lemezpárokat alkotnak, és a két lemez narrációja között összefüggések vannak. Ha az előtáblán például Luther vaknyomásos portréja van, akkor a háttáblán általában Melanchtoné. A restaurált könyv háttábláján a térdeplő Dávidot Sámuel királlyá keni, a kötet előtáblájának középső mezejében pedig a keresztrefeszítés jelenete látható.

A lemezek szignáltak, „HI” monogramosak, de a Haebler-féle határozó kötet nem ismeri ezeket a lemezeket. *Rozsundai Marianne* feltételezi, hogy olyan vásárolt lemezekről van szó, amelyekre utólag ütötték a monogramot. Ebben a zavaros évszázadban nagyon sokan, köztük könyvkötők is rejtőzködtek, talán nem véletlen a megtévesztés.

A görgetők egyre szűkülő keretekben érik el a középmező szélét. A középmező alatt és felett általában egy-egy üresen, vaknyomás nélkül hagyott sáv látszik, ebbe nyomták később a tulajdonos monogramját, illetve az alsó sávba a kötés évszámát. A görgetők motívumai között megfigyelhetők medalionos díszek, növényi ornamentikák között apostolok, próféták, antik bölcsek, megszemélyesített erények: *Justitia, Fortuna, Patientia, Prudentia, Fides, Spes, Caritas* nőalakjai. A görgetők között és a beütéseken vaknyomásos léniázás is tipikus. A legjellegzetesebb motívum a német palmetta, amelyet számtalan variációban ismerünk. Ez a díszítő motívum jelen tárgyon nem látható. A korai kötések a gerincet sűrűn, egyesbélyegzőkkel díszítették, később díszítetlen maradt és csak a bordalekötéseket imitálják zsinórmintás léniázással, illetve a táblákra vaknyomással nyomott ék alakú, bordalekötést utánzó vonalakkal.¹⁸

A KÖTET KORÁBBI TULAJDONOSAI ÉS JELENLEGI ŐRZŐHELYE

A magyarországi felsőoktatás újjáteremtésére a reformáció után a három legjelentősebb felekezet, a katolikus, a református és az evangélikus egyház egyaránt kísérletet tett. A reformáció következményeként Európa-szerte egy-

¹⁷ Gönczi Péter szíves közlése.

¹⁸ Rozsundai Marianne szíves közlése.

re szélesebb körre terjedt ki az alsó- és középfokú oktatás. Az elemi osztályok elvégzése után a polgárság előkelőbb rétegéhez tartozó családok gyermekeit a klasszikus műveltséget adó gimnáziumi osztályokba iratták be. A protestánsok kollégiumai a hazai igények jelentős részét kielégítették, de akik tanulmányaikat legfelső fokon kívánták befejezni, az itteni akadémiai osztályok elvégzése után külföldi protestáns egyetemeken tanultak tovább.¹⁹

A reformáció helvét irányzata Magyarországon elsősorban az Alföld és Erdély magyarajkú lakossága körében terjedt el. Az ország legismertebb református kollégiumai a XVI. század hatvanas éveiben alakultak. Debrecen kollégiuma 1538-ban, Sárospatak és Pápa későbbi híres református iskolái 1531-ben alakultak. A református kollégiumokban tanuló diákokat jellegzetes ruhájukról tógátus diákoknak nevezték. Ők alkották a Coetust, a diákok közösségét, amelynek vezetőit saját maguk közül választották. Közülük kerültek ki a külföldön is tanult akadémisták.²⁰ A lutheri hitvallás kezdetben a történelmi Magyarország minden részében teret nyert, a reformáció egyéb irányzatainak elterjedésével azonban inkább a felvidéki és erdélyi szászok, a nagybányavárosok és a nyugati határszéli, részben németajkú városi polgárság vallása lett. A szász városi polgárság évszázadok óta nagy gondot fordított fiai iskoláztatására, s közülük került ki a német egyetemeket látogató peregrinusok jelentős hányada. A felvidéki szlovákság egy része is az evangélikus vallás oldalára állt, így a lutheránus iskolák Soprontól Brassóig az ország minden, töröktől meg nem szállt részén megtalálhatók voltak.

A restaurált kötet kötésén látható M H S L fekete színű, egyesbélyegzővel nyomtatott possessor-bejegyzésének feloldása nem sikerült, bár feltehetően felső-magyarországi, sziléziai illetőségű volt a könyv első tulajdonosa.²¹

A címlapon látható bejegyzés: *Ex Bibliotheca Johann: Pravitzky* (?) írójának kilétét nem sikerült kideríteni. Mindenesetre a név alá írt: לישׁרׁייל, vagyis latin betűs átírásban: *Löjiszráél*, azt jelenti, hogy *zsidó vagyok*.²²

¹⁹ Csaknem hatszázan voltak azok, akik Melancton Fülöp haláláig (1560) Luthert és Melanctont közvetlenül hallgatták Wittenbergben. A század végéig ehhez még több, mint négyyszázan jöttek. ROZSONDAI 1992.

²⁰ Míg a jobbra evangélikus nyugat-magyarországiak, felvidéki magyarok és szlovákok főleg Wittenbergbe mentek, addig Kálvin követői ugyanezt tették Genfben, azonban Wittenberg, mint a reformáció városának látogatása hagyományos volt és sokáig ragaszkodtak is hozzá. Melancton halála után a lutheránusok és kálvinisták közti teológiai viták tettekké fajultak, két ízben is, 1574-ben és 1592-ben. ROZSONDAI 1992.

²¹ Rozsondai Marianne szíves közlése.

²² Koncz Pál szíves közlése.

A címlapon látható másik possessor-bejegyzés: J G E C H, fekete egysebélyegzővel készült bejegyzés, piros színű tintával, kézzel írt kiegészítéssel feloldva: *Iam vero Ex Bibliothec[a] Joh[annis] Godofr[edi] Ertelii Cremn[iciensis] Hung[arici]*, vagyis Johannes Godofredus Oertellius, azaz Ertel János Gottfried²² (?–1757, Sopron) körmöcbányai származású evangélikus lelkész tulajdona volt. 1719–1720-ig Wittenbergben tanult, később Besztercebányán, majd 1739-től Sopronban volt lelkész. Kézírási bejegyzései több, XVIII. század közepi kötetben előfordulnak.²³

A piros tintás bejegyzés alatt barna tintával írt szöveg: „*pt VDM penes Eccla Evgl. Neosl.*” feloldása ekképpen lehetséges:²⁴

„*pro tempore / presenti tempore Verbi Divini Minister penes Ecclesiam Evangelicam Neosolii.*”

Besztercebányán a reformáció óta volt evangélikus gyülekezet, amely az ellenreformáció üldöztetései ellenére megmaradt. A XVI–XVII. században a felső-magyarországi evangélikus iskolák többsége gimnáziumként működött. Ilyen volt a besztercebányai, a körmöcbányai, a selmecbányai, az iglói, a késmárki, a lőcsei, a trencsényi, az eperjesi, a bártfai és a kassai iskola. A besztercebányai evangélikus gimnázium fénykora 1579 és 1674 között volt.²⁵

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

Az 1531-ben alapított „schola reformata” mellett már bizonyosan létezett egy kisebb könyvgyűjtemény is, mely az oktatás céljait szolgálta. A könyvtárnak ez a legkorábbi anyaga az idők során elpusztult. A XVI–XVII. századi könyvbejegyzések arról tanúskodnak, hogy a könyvtár tulajdonosa és fenntartója az úgynevezett „Coetus” volt. Ez a protestáns kollégiumi közösségeket jelentette, amelyeket rektor-professzor vezetésével, meghatározott törvényeik szerint maguk a tanulók kormányoztak.

²³ Jelmondatai voltak: *Deus fiducia mea!*, *Jesu gratia erigit me*. Lelőhelyek: Evangélikus Országos Könyvtár (Budapest) R. 994. 55r., Herzogin Anna Amalia Bibliothek (Weimar) stb. 38. 76 p., Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Oct. Lat. 850 81r., Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) VI. 76. 109., Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) VI. 76. 109.

²⁴ Rozsondai Marianne szíves közlése.

²⁵ SZENTPÉTERY: Besztercebánya... <http://www.evelet.hu/archivum/2005/46/103>, MÉSZÁROS: Iskolai filozófia... http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/205_belso.htm

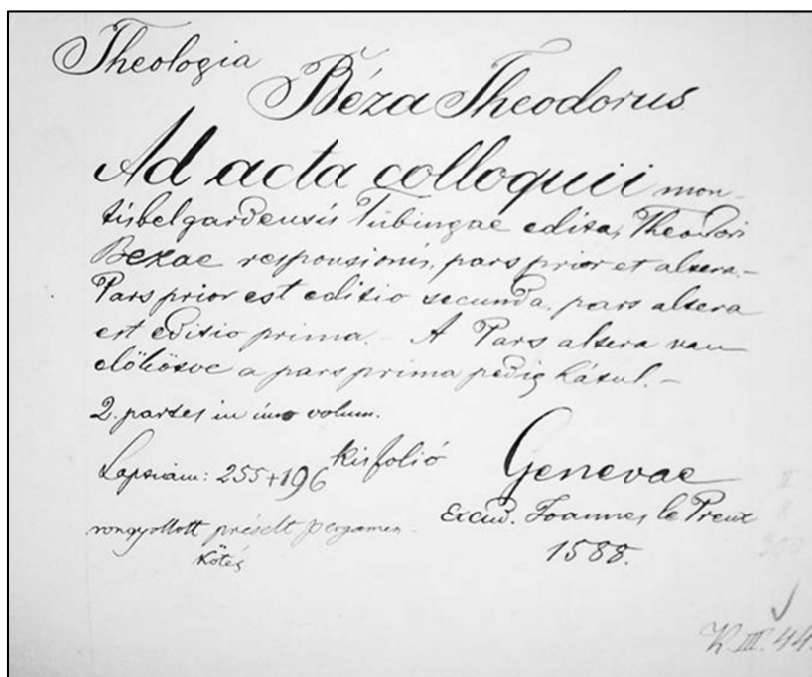
9. kép

A „Coetus Papensis” possessor-bejegyzése egy berni Jean le Preux kiadványban
(Jelzete: C.I. 1719.)

A restaurált kötet gyűjteménybe kerülésének körülményei ismeretlenek. A századfordulós könyvjegyzékben már a mai jelzetén szerepel. A kötetben a pápai lilabélyegzős pecséteken kívül nincs újkori tulajdonbélyegző sem. Jelenleg a nyolc ősnyomtatványt és mintegy négyszáz antikvát őrző gyűjtemény tagja. A katalóguscédulákat Kálvin, Béza és Luther műveinél átlapozva feltűnően sok genfi nyomtatványra akadtam, cédulák alapján 28 darabra. A cédulákat a XIX. század végétől írták a könyvtárban, és sajnos előfordul, hogy a XX. század viszontagságait csak a cédula élte túl, a könyv már nem.²⁶ Ebben a könyvtárban az iskola széniora volt a mindenkori könyvtáros. Az első könyvtártörténeti adat 1619-ből való. Egy teológiai munka (*Conradus Schlüsselburgius: Theologiae Calvinistarum libri tres. Frankfurt am Main, 1594.*) belső tábláján halványan olvasható volt, hogy ez a kötet akkor a pápai coetus tulajdonát képezte. A XVII. századból magas számban fordulnak elő a heidelbergi református professzorok könyvei, ami azt jelzi, hogy a pápai diákok gyakran keresték fel a heidelbergi egyetemet. Az 1802-es könyvtári szabályzat szerint a külföldi tanulmányútról hazatérő teológusok kötelező hagyománynak tekintették, hogy alma materük számára könyvet hozzanak. Így a peregrinusok révén került a

²⁶ Mezei Zsolt szíves közlése.

gyűjteménybe számos, ma már könyvészeti ritkaságnak számító mű a *Plantin*, *Frobenius*, *Thanner*, *Faber*, vagy az *Elzevir* nyomdákából.²⁷

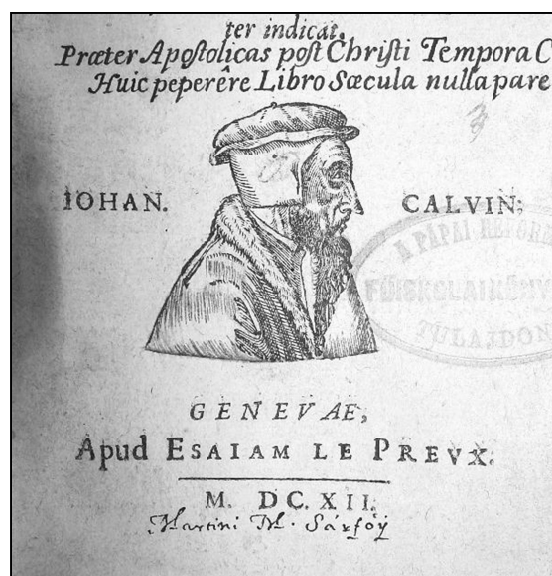

10. kép

A restaurált kötet katalóguscédulája, XIX. század. (Ref. Gyűjt.)

A genfi kötetek közül Pápán Jean (I.) le Preux-tól őriznek hat darab nyomtatványt, ebből kettő kolligátum, egy olyat, amelyet Eustache Vignon-nal közösen nyomtattak, és bizonyosra vehető, hogy peregrinus hozta haza Wittenbergből, valamint egy olyan nyomtatványt, melyet a fia, Esaie le Preux adott ki. Továbbá egy darab Jean (I.) le Preux-kötetet Bernből, amelyben a medvés nyomdászjel látható. A nyomdászmuhely-belsőt ábrázoló jelvény csak a restaurált kötetben látható, a többi le Preux-kiadványban vagy csak ornamentika vagy Kálvin portréja profilból.

²⁷ Pápai Református Gyűjtemények, <http://www.papacollege.hu/>

11. kép

Esaie le Preux kiadványa (Ref. Gyűjt. K. III. 461.)

A Magyarországon interneten elérhető könyves katalógusok alapján ugyanebből a műből a MTA Könyvtárában található egy példány. Egykorú, egyszerű pergamenkötésben van. Az OSzK-ban is fellelhető egy példány, de más kiadásban, erősen csonkított, körbevágott állapotban, körülbelül a két világháború között készült vászonkötésben. Európa szerencsésebb sorsú, nagy múltú könyvtáraiban már jóval nagyobb példányszámban megtalálhatóak: az 1588-as *Ad acta colloquii... editio prima, pars altera*-ból 33 példány. Az 1588-as *Ad acta colloquii editio secunda pars prior*-ból pedig 24 példány létezik.²⁸

(2. KÖZLEMÉNY, idegen nyelvű összefoglaló és irodalomjegyzék a következő számban)

²⁸ GLN1516. <http://www.ville-ge.ch/bge/gln/>